

Διεθνές Συνέδριο για την Ανοικτή & εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση

Τόμ. 6, Αρ. 1Α (2011)

Εναλλακτικές Μορφές Εκπαίδευσης

ΤΟΜΟΣ Α
PART / ΜΕΡΟΣ Α

Η συμμετοχική παρατήρηση, εργαλείο
διαπολιτισμικής έρευνας στη σχολική και
πανεπιστημιακή εκπαίδευση

Βασιλική Πανταζή, Σοφία Πανταζή-Φρισύρα

doi: [10.12681/icodl.690](https://doi.org/10.12681/icodl.690)

Η συμμετοχική παρατήρηση, εργαλείο διαπολιτισμικής έρευνας στη σχολική και πανεπιστημιακή εκπαίδευση

Participant observation, a tool for intercultural research in school and university education

Βασιλική Πανταζή

Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, ΣΕΠ ΓΑΛ 64,
vaspant@yahoo.gr

Σοφία Πανταζή-Φρισύρα

Φιλολόγος Δ.Ε., Msc στη Ν. Λογοτεχνία
sophiapantazi@gmail.com

Abstract

A multitude of research conducted in the recent years has been employing participant observation as a tool, thus implementing a principally sociological and ethnological methodology in educational environments, and that with intercultural features.

Within intercultural environments, the researcher-observer is to be seen as the protagonist of an interaction among individuals- bearers of different cultural identities, who experiences the special relationship with the difference he/ she is trying to interpret, grasp, accept and familiarise themselves with.

To the researcher-observer, the meeting with intercultural group members constitutes the starting point, the initiation of the process of reaching one another, which can even result in a cultural observer-observed interbreeding, thus confirming one of the features of intercultural communication, namely mutual influence.

Within the framework of the present lecture we will try to indicate the main problems of participant observation concerning

1. The risk of influencing the identity references of the observer
2. The observer's objectivity
3. The typicality of the study cases.

Moreover, we will seek to show that if the results of research conducted in intercultural environments are duly exploited in formal education, they could trigger the use of groundbreaking educational tools, based on the principles of interculturality.

Περίληψη

Ένα πλήθος ερευνών που διεξάγονται τα τελευταία χρόνια, χρησιμοποιούν ως εργαλείο τη συμμετοχική παρατήρηση, μεταφέροντας μια κατεξοχήν κοινωνιολογική και εθνολογική μεθοδολογία σε εκπαιδευτικά περιβάλλοντα και μάλιστα με διαπολιτισμικά χαρακτηριστικά.

Σε διαπολιτισμικά περιβάλλοντα ο ερευνητής-παρατηρητής θεωρείται πρωταγωνιστής μιας διάδρασης μεταξύ ατόμων-φορέων διαφορετικών πολιτισμικών ταυτοτήτων που βιώνει την ιδιαίτερη σχέση με τη διαφορετικότητα την οποία προσπαθεί να ερμηνεύσει, να αποδεχτεί και να εξοικειωθεί μαζί της.

Για τον ερευνητή-παρατηρητή, η συνάντηση με τα μέλη διαπολιτισμικών ομάδων διαφορετικής εθνικής, κοινωνικής, οικονομικής, πολιτισμικής προέλευσης, διαφορετικής ηλικίας και ενδιαφερόντων, αποτελεί το σημείο εκκίνησης μιας διαδικασίας προσέγγισης του Άλλου, που μπορεί μάλιστα να καταλήξει σε μια

πολιτισμική επιμειξία του παρατηρητή και του παρατηρούμενου, επιβεβαιώνοντας έτσι ένα από τα χαρακτηριστικά της διαπολιτισμικής επικοινωνίας που είναι η αμοιβαία άσκηση επιρροής.

Στα πλαίσια αυτής της εισήγησης θα προσπαθήσουμε να καταδείξουμε τα κύρια προβλήματα που εγείρονται σχετικά με το ρόλο του ερευνητή στη συμμετοχική παρατήρηση σε διαπολιτισμικά περιβάλλοντα και αφορούν:

1. τον κίνδυνο επηρεασμού των ταυτοτικών αναφορών του παρατηρητή
2. την υποκειμενικότητα του παρατηρητή
3. την αντιπροσωπευτικότητα των περιπτώσεων που μελετώνται.

Επιπλέον, επιδιώκουμε να καταδείξουμε ότι, αν τα αποτελέσματα ερευνών που έχουν πραγματοποιηθεί σε διαπολιτισμικά περιβάλλοντα αξιοποιηθούν κατάλληλα σε χώρους τυπικής εκπαίδευσης θα μπορούσαν να αποτελέσουν το έναυσμα για τη χρήση καινοτόμων εκπαιδευτικών εργαλείων που θα στηρίζονται στις αρχές της διαπολιτισμικότητας.

Λέξεις κλειδιά: Διαπολιτισμικότητα, συμμετοχική παρατήρηση, ερευνητής-παρατηρητής, καινοτόμα εκπαιδευτικά εργαλεία

Η συμμετοχική παρατήρηση και οι ρόλοι του ερευνητή

Η συμμετοχική παρατήρηση παρουσιάζεται ως μηχανισμός έρευνας που χαρακτηρίζεται από έντονες κοινωνικές διαδράσεις ανάμεσα στον ερευνητή και τα υποκείμενα της έρευνας. Καθ' όλη τη διάρκεια της έρευνας πεδίου ο παρατηρητής που συμμετέχει παίρνοντας μέρος στη συλλογική ζωή αυτών που παρατηρεί, ακούει, κοιτάζει, συζητά με τους ανθρώπους, συλλέγει πληροφορίες και εν ολίγοις αφήνεται να παρασυρθεί από την κατάσταση την οποία βιώνει.

Το ζήτημα των διαφορετικών ρόλων του ερευνητή απασχόλησε πολύ την εθνογραφία. Στο Σικάγο, ο Ray Gold, που μαζί με τους Everett Hughes και Buford Junker το 1951 διοργάνωσαν ένα σεμινάριο γύρω από την έρευνα πεδίου – το *fieldwork* – δημοσίευσε το 1958 μια κατηγοριοποίηση των διαφορετικών τύπων της συμμετοχικής παρατήρησης οι οποίοι δέχτηκαν μερικές τροποποιήσεις δύο χρόνια αργότερα από τον Junker ο οποίος στο έργο του *Fieldwork* (1960) διακρίνει τους ερευνητές στις παρακάτω κατηγορίες:

- Αυτός που συμμετέχει ολοκληρωτικά χωρίς όμως να έχει αποκαλύψει την ιδιότητά του ως παρατηρητής.
- Αυτός που συμμετέχει παρατηρώντας: σε αυτό το ρόλο οι δραστηριότητες του ερευνητή ως παρατηρητή δεν είναι ακριβώς «κρυμμένες» αλλά «καμουφλαρισμένες» πίσω από τις δραστηριότητές του ως συμμετέχων.
- Αυτός που παρατηρεί συμμετέχοντας: σε αυτό το ρόλο οι ενέργειες του παρατηρητή δημοσιοποιούνται από την αρχή και ενισχύονται- όσο είναι δυνατόν- από τις ομάδες που βρίσκονται υπό μελέτη. Έτσι ο ερευνητής μπορεί να έχει πρόσβαση σε μεγάλο αριθμό πληροφοριών.
- Αυτός που μόνο παρατηρεί: ο ερευνητής παρατηρεί τα άτομα τα οποία αγνοούν ότι βρίσκονται υπό παρατήρηση.

Ο Peter και η Patricia Adler (1987) επεξεργάστηκαν εκ νέου τις κατηγοριοποιήσεις των Gold και Junker και παρουσίασαν τρεις νέους τύπους της συμμετοχικής παρατήρησης:

- *Την περιφερειακή συμμετοχική παρατήρηση:* οι ερευνητές που επιλέγουν αυτό το ρόλο- ή αυτή την ταυτότητα- θεωρούν ότι η κάποιου βαθμού εμπλοκή είναι απαραίτητη για αυτόν που θέλει να «συλλάβει» εκ των έσω τις ενέργειες των ανθρώπων και τον τρόπο που αντιλαμβάνονται τον κόσμο. Δεν αναλαμβάνουν

ενεργό ρόλο στην προς μελέτη κατάσταση και μένουν έτσι στην «περιφέρεια». Αυτός ο τύπος έρευνας υιοθετείται από τους ερευνητές που θεωρούν ότι η υπερβολική εμπλοκή θα μπορούσε να μπλοκάρει κάθε δυνατότητα ανάλυσης από τη μεριά τους.

- *Την ενεργή συμμετοχική παρατήρηση:* ο ερευνητής προσπαθεί να παίξει ένα ρόλο και να αποκτήσει ένα status στο εσωτερικό της ομάδας ή του οργανισμού που μελετά. Αυτό το status θα του επιτρέψει να πάρει μέρος σε όλες τις δραστηριότητες της προς μελέτη ομάδας σαν μέλος, διατηρώντας όμως μια κάποια απόσταση.
- *Την ολοκληρωμένη συμμετοχική παρατήρηση* η οποία μπορεί να επιτευχθεί λόγω της θέσης που κατέχει ήδη ο ερευνητής μέσα στην ομάδα ή τον οργανισμό που μελετάται.

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι στον ερευνητή αντιστοιχούν δύο ρόλοι: αυτός του *εξωτερικού παρατηρητή που συμμετέχει* και αυτός του *εσωτερικού παρατηρητή:*

- *ο εξωτερικός παρατηρητής που συμμετέχει* είναι η συνηθισμένη περίπτωση ερευνητή. Έρχεται από έξω και ζητά την άδεια για να εισέλθει στο χώρο έρευνας από τον οποίο θα φύγει όταν αυτή ολοκληρωθεί και θα αρχίσει η διαδικασία της συγγραφής ενός βιβλίου, μιας διπλωματικής εργασίας, μιας διδακτορικής διατριβής, μιας αναφοράς...
- *ο εσωτερικός παρατηρητής που συμμετέχει* είναι αυτός που παίξει ένα ενεργό ρόλο έχοντας ένα συγκεκριμένο status μέσα στο χώρο που θέλει να μελετήσει πολύ πριν ξεκινήσει η έρευνά του. Αυτός ο ρόλος στη συνέχεια για κάποιο χρονικό διάστημα θα μετατραπεί σε ρόλο ερευνητή. Τέτοια είναι η περίπτωση των εκπαιδευτικών ή των κοινωνικών λειτουργών που επιχειρούν να κάνουν έρευνες στους εργασιακούς τους χώρους. Σε αυτή την περίπτωση ο ερευνητής πρέπει να επιδιώξει μια αποστασιοποίηση από τα υπό μελέτη άτομα ή ομάδες ατόμων αν θέλει να αποφύγει οποιαδήποτε συναισθηματική εμπλοκή που είναι πιθανό να αλλοιώσει τα αποτελέσματα της ανάλυσής του.

Σύμφωνα με την παράδοση της σχολής του Σικάγο, συστήνεται στην έρευνα πεδίου η αποστασιοποίηση να αποτελεί μέρος της συμμετοχικής παρατήρησης και να αποφεύγεται οποιαδήποτε διαδικασία μπορεί να οδηγήσει τον ερευνητή να γίνει «αυτόχthonος» (no going native!) (Lapassade, 2006: 13-32). Όπως σχολιάζουν οι Benson και Hugues από την πλευρά της εθνομεθοδολογίας, η εμπλοκή πρέπει να μετριάζεται από μια συμπεριφορά ανιδιοτελή και αντικειμενική, διαφορετικά δε θα καταφέρει να αντεπεξέλθει στους κανόνες αντικειμενικότητας μιας επιστημονικής έρευνας. Ο ερευνητής που παρακολουθεί συμμετέχοντας, νιώθει την ανάγκη να εμπλακεί στη ζωή της ομάδας για να μελετήσει τις αξίες, τις αρχές και την αντίληψη των μελών της και δημιουργείται έτσι ένας ιδιαίτερος δεσμός ανάμεσα σε αυτόν και στην υπό μελέτη ομάδα γιατί και ο ερευνητής είναι ένας άνθρωπος ανάμεσα σε ομοίους. Ρισκάρει όμως να εμπλακεί τόσο πολύ ώστε η επιθυμία του να αποστασιοποιηθεί και να παραμείνει αντικειμενικός εξανεμίζονται και τελικά γίνεται ένας από αυτούς. Πρέπει να παραμείνει αρκετά μακριά για να μπορέσει να συνδυάσει τις πληροφορίες που συγκεντρώνει στο πεδίο έρευνας με τις κοινωνιολογικές θεωρίες.

Μεθοδολογικά προβλήματα της συμμετοχικής παρατήρησης σε εν δυνάμει διαπολιτισμικά περιβάλλοντα.

Θα πρέπει, καταρχήν, να ορίσουμε ποια είναι τα εν δυνάμει διαπολιτισμικά περιβάλλοντα προτού περάσουμε στην ανίχνευση των μεθοδολογικών προβλημάτων της συμμετοχικής παρατήρησης.

Περιβάλλοντα που αποτελούνται από ομάδες των οποίων τα μέλη είναι φορείς διαφορετικών πολιτισμικών και κοινωνικών αξιών, θρησκευτικών καταβολών, συνηθειών και εθίμων άλλων από αυτά του ερευνητή-παρατηρητή θεωρούνται εν δυνάμει διαπολιτισμικά αφού, συνειδητά ή ασυνείδητα, μπορεί να πραγματοποιηθούν σε αυτά διαδράσεις μεταξύ των ομάδων που τα απαρτίζουν και του ερευνητή – παρατηρητή και, πιθανόν, να προκύψει ένα καινούριο περιβάλλον που θα στηρίζεται στις αρχές της διαπολιτισμικότητας: αλληλοκατανόηση, αποδοχή του Άλλου και του ιδιαίτερου κοινωνικοπολιτισμικού πλαισίου στο οποίο βρίσκεται, αποδοχή της ερμηνείας των άλλων, ανταλλαγή. Οι μαθητές διαπολιτισμικών σχολείων, ένας καταυλισμός αθίγγανων, οι εργάτες ενός εργοστασίου, τα μέλη μίας θρησκευτικής οργάνωσης, ένας σύλλογος μεταναστών... είναι ενδεικτικές ομάδες ατόμων που μπορούν να συνθέσουν εν δυνάμει διαπολιτισμικά περιβάλλοντα τα οποία, επειδή εκ προοιμίου αποτελούνται από πολύπλοκες ομάδες, χρήζουν προσεκτικής παρατήρησης και μελέτης από τον ερευνητή-παρατηρητή. Έτσι ο ερευνητής-παρατηρητής μπορεί να θεωρηθεί ο πρωταγωνιστής μιας διάδρασης μεταξύ ατόμων που είναι φορείς διαφορετικών πολιτισμικών ταυτοτήτων και που επικοινωνούν προσπαθώντας να ξεπεράσουν τη διαφορετικότητά τους. Πρόκειται για μια διαπολιτισμική επικοινωνία όπου η θέση του ερευνητή δε διαφέρει πολύ από αυτή που κατέχουν τα άτομα που βρίσκονται υπό μελέτη.

Θα εστιάσουμε, λοιπόν, την προσοχή μας, σε τρία μεθοδολογικά προβλήματα που αναδύονται από τη συμμετοχική παρατήρηση σε εν δυνάμει διαπολιτισμικά περιβάλλοντα:

α) *την αναστάτωση* που μπορεί να προκαλέσει η παρουσία του ίδιου του παρατηρητή.

Για να αποφευχθεί οποιαδήποτε αναστάτωση συστήνεται η απόσταση και η ουδετερότητα. Η ομάδα που μελετάται και ειδικά η ομάδα που έχει τελείως διαφορετικές ταυτοτικές αναφορές από τον παρατηρητή-ερευνητή (πχ οι τσιγγάνοι), αισθάνεται έντονα ότι παρατηρείται και αυτό μπορεί να επιφέρει αλλαγή στις συμπεριφορές και στις αυθόρμητες αντιδράσεις. Η ομάδα μπορεί να δείξει τον καλύτερό της εαυτό για να εντυπωσιάσει τον ερευνητή ή μια επιθετικότητα ως ένδειξη ισχύος.

Παρόλα αυτά η εμπειρία έχει αποδείξει κάτι μάλλον παράλογο: όσο η θέση του ερευνητή είναι «περιφερειακή» τόσο η παρουσία του μπορεί να προκαλέσει αναστάτωση. Μόνο αν ο ερευνητής γίνει ένας ενεργός παρατηρητής μπορεί η υπό μελέτη ομάδα να νιώθει λιγότερη ενόχληση από το γεγονός ότι «παρακολουθείται» από κάποιον «ξένο». Μπορεί έτσι να «ξεχάσει» τον ιδιαίτερο ρόλο του παρατηρητή-ερευνητή και να τον δεχτεί ως ισότιμο μέλος της κοινότητας. Ο ενεργός ερευνητής-παρατηρητής μπορεί έτσι να φτάσει στο σημείο να επηρεάζει ουσιαστικά την ομάδα και η ομάδα να δέχεται χωρίς αμφισβητήσεις παρεμβάσεις από κάποιον ο οποίος δεν φέρει τα πολιτισμικά, κοινωνικά, θρησκευτικά ... χαρακτηριστικά της κοινότητάς τους. Αν όμως η διείσδυση στην υπό μελέτη ομάδα αποτύχει και ο ερευνητής παραμείνει στην περιφέρεια της ομάδας, είναι πιθανό να δημιουργηθούν παρεξηγήσεις και αμφιβολίες για τον ερευνητή, καθώς δεν μπορεί να αξιολογηθεί σωστά ο ρόλος του από μια ομάδα που δεν φέρει τις ίδιες ταυτοτικές καταβολές με εκείνον.

Εντούτοις η προσπάθεια αυτής της διείσδυσης στην ομάδα δεν πρέπει να απομακρύνει τον παρατηρητή από το καθήκον του (η εμπειρία έχει δείξει ότι ακόμα και η προφορική συμμετοχή σε μια συζήτηση μειώνει την ικανότητα του παρατηρητή να συγκρατεί όλα όσα λέγονται μέσα σε αυτή.)

Εδώ όμως πρέπει να αναφερθούμε και στην *αναστάτωση* που μπορεί να υποστεί και ο ίδιος ο παρατηρητής από την ομάδα που παρατηρεί. Οι ίδιοι οι εθνολόγοι στις σημειώσεις τους καταγράφουν πως η διείσδυση σε ένα άλλο πολιτισμό μπορεί να επηρεάσει βαθύτατα τον παρατηρητή. Όχι μόνο νιώθει ότι παρατηρείται από την ομάδα που παρατηρεί αλλά χρειάζεται συχνά να αλλάξει τις συνήθειές του, τον καθημερινό τρόπο ζωής του, τη συμπεριφορά του για να προσαρμοστεί και να ανταποκριθεί καλύτερα στο ρόλο που έχει αναλάβει. Ενδέχεται όμως με αυτό τον τρόπο να χάσει τις ταυτοτικές του αναφορές, να προκληθεί μια αποσταθεροποίηση και να αυξηθεί η υποκειμενικότητα του βλέμματός του. Όλα τα παραπάνω μπορεί να τα βιώσει πιο έντονα ο ερευνητής-παρατηρητής σε συναντήσεις με νέους, σε σχολικές ανταλλαγές, σε έρευνες μέσα σε σχολικούς χώρους όχι μόνο εξαιτίας του status του ως ερευνητή αλλά και ως ενήλικα απέναντι σε νέους. Αυτή η διαφορά ηλικίας μπορεί να είναι παράγοντας περιθωριοποίησης και μοναξιάς του ερευνητή με πιθανό αποτέλεσμα τη δημιουργία μιας ενοχλητικής απόστασης ανάμεσα σε αυτόν και την υπό μελέτη ομάδα.

β) την *υποκειμενικότητα* του παρατηρητή ο οποίος έχει τη δική του προσωπικότητα, ένα συγκεκριμένο κοινωνικό και πολιτισμικό status, κάποια ηλικία και χωρίς να ξεχνάμε μια βασική παράμετρο της υποκειμενικότητας, το φύλο.

Ο παρατηρητής-ερευνητής είναι φορέας των αξιών, κανόνων και συνηθειών μιας κουλτούρας, της δικής του κουλτούρας, και θα ήταν ουτοπικό να πιστεύουμε ότι μπορεί να απαγκιστρωθεί από αυτή, έστω κατά τη διάρκεια της έρευνάς του.

Η υποκειμενικότητα του, ακόμα και αν αδρανοποιηθεί κατά τη διάρκεια της συλλογής των δεδομένων, επανεμφανίζεται στη φάση της ερμηνείας τους.

Τελικά ίσως η καλύτερη λύση θα ήταν να γίνει αποδεκτή η υποκειμενικότητα του ερευνητή. Αντί να προσποιηθεί μια ουδετερότητα ή μια ουτοπική αντικειμενικότητα, θα ήταν καλύτερα να είναι ιδιαιτέρως προσεκτικός στα αποτελέσματα της υποκειμενικότητάς του και στη θετική χρησιμοποίησή τους. Συνειδητοποιώντας τον υποκειμενικό χαρακτήρα κάθε τρόπου προσέγγισης και μελέτης των γεγονότων, μπορούμε καλύτερα να αξιολογήσουμε τα αποτελέσματα αυτής της υποκειμενικότητας¹.

γ) την *αντιπροσωπευτικότητα* των φαινομένων που μελετούνται και την *ερμηνεία* των στοιχείων που συλλέχθηκαν.

Μία άλλη δυσκολία της συμμετοχικής παρατήρησης είναι ότι, αντίθετα με τη μεθοδολογία της ποσοτικής έρευνας, η αφετηρία της δεν είναι ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα του προς μελέτη πληθυσμού. Συνήθως μελετά και παρατηρεί ιδιαίτερες περιπτώσεις και καταστάσεις, όπου είναι πάντα δύσκολο να διακρίνουμε αν τα στοιχεία που συλλέγουμε μελετώντας τη συμπεριφορά των συμμετεχόντων είναι προσωπικές ιδιαιτερότητες, κοινωνικά χαρακτηριστικά ή στοιχεία ενός πολιτισμικού ανήκειν. Υπάρχει πάντα ο κίνδυνος να δώσουμε μια πολιτισμική διάσταση σε ατομικά χαρακτηριστικά ή να προσωποποιήσουμε κάποια πολιτισμικά χαρακτηριστικά Ένας τρόπος να ξεπεράσουμε ή να ελαχιστοποιήσουμε αυτό το μειονέκτημα της συγκεκριμένης μεθόδου έρευνας, θα ήταν ο πολλαπλασιασμός των παρατηρήσεων μέχρι να δούμε κάποια φαινόμενα να επαναλαμβάνονται ή να οδηγήσουμε αυτές τις παρατηρήσεις σε πλαίσια σχετικά συγκρίσιμα.

Διαπολιτισμικότητα και ερευνητής

Ο ερευνητής που έχει ενεργή συμμετοχή σε πολυπολιτισμικά και εν δυνάμει διαπολιτισμικά περιβάλλοντα είναι σε θέση να βιώσει με τον πιο δυνατό τρόπο τη διαφορετικότητα την οποία, λόγω της επαγγελματικής του ιδιότητας, την

αντιλαμβάνεται διαφορετικά από τα άτομα τα οποία παρατηρεί. Γιατί κατά τη διάρκεια της συμμετοχικής παρατήρησης, ο ερευνητής δε συμμετέχει απλά στα συγκεκριμένα περιβάλλοντα αλλά προσπαθεί συγχρόνως να κατανοήσει, να εμβαθύνει, να εξερευνήσει, να συγκρίνει και να συγκριθεί με τις ποικίλες πλευρές της διαφορετικότητας και τέλος να εξοικειωθεί με αυτή.

Η διαπολιτισμικότητα χαρακτηρίζεται από μια δυναμική προοπτική όπου οι ανομοιογενείς πολιτισμοί/κουλτούρες βρίσκονται σε συνεχή εξέλιξη και ορίζονται τόσο από τις αμοιβαίες σχέσεις τους όσο και από τα προσωπικά τους χαρακτηριστικά. Η διαπολιτισμικότητα εμπεριέχει την επικοινωνία και η επικοινωνία εμπλέκει άτομα που τα χαρακτηρίζει κυρίως η διαφορετικότητα, η οποία όμως είναι απαραίτητη για να κατασκευαστεί η ταυτότητα του ατόμου ή της ομάδας. Σεβασμός της διαφορετικότητας σημαίνει αναγνώριση ότι αυτή η διαφορετικότητα είναι μια άλλη προσέγγιση του ανθρώπου και ότι μέσα από αυτή τη διαφορετικότητα μπορούμε να αναγνωρίσουμε δομικά στοιχεία της ύπαρξής μας.

Βέβαια, ο ερευνητής που δεν παρατηρεί από την περιφέρεια, θα συνειδητοποιήσει ότι διαπολιτισμικότητα δε σημαίνει να ταυτιστείς με τον Άλλο μέσα από ένα πολιτισμικό μιμητισμό. Η ηθική της διαφοράς δεν είναι αυτή του χαμαιλέοντα (Tardy, 1996: 33-43). Κανείς στα πλαίσια μιας διαπολιτισμικής προοπτικής δεν πρέπει να αρνηθεί τα δικά του ταυτοτικά χαρακτηριστικά, αλλά να προσπαθήσει να καταλάβει τι συμβαίνει αλλού. Ο καθένας πρέπει να παραμείνει ο εαυτός του, λαμβάνοντας υπόψη του και τους άλλους. Βέβαια, κάποιες αλλαγές στη νοοτροπία πραγματοποιούνται χωρίς να το συνειδητοποιούμε, αλλά υπάρχουν όρια τα οποία διστάζουμε ή δεν πρέπει να ξεπεράσουμε. Βιώνοντας τη διαπολιτισμικότητα, συνειδητοποιούμε ότι η ομάδα στην οποία ανήκουμε δε βρίσκεται ούτε στο κέντρο ούτε στην κορυφή του κόσμου. Βιώνω τη διαπολιτισμικότητα σημαίνει παρατηρώ όχι μόνο τους άλλους που είναι διαφορετικοί από εμένα, αλλά και τον ίδιο μου τον εαυτό σε σχέση με αυτούς και δέχομαι να διακινδυνεύσω ένα καινούριο «εγώ», γιατί όποιος βιώνει την εμπειρία της διαφορετικότητας του Άλλου δύσκολα παραμένει όπως ήταν πριν (Nicklas, 1996:177-187).

Βέβαια, όπως προαναφέραμε, ο ερευνητής-παρατηρητής για να αντλήσει έγκυρα επιστημονικά συμπεράσματα, τουλάχιστον κατά την καταγραφή και ερμηνεία των περιπτώσεων που παρατηρεί, οφείλει να τιθασεύσει την υποκειμενικότητά του, να απομακρυνθεί, να δει τη διαφορετικότητα του Άλλου στις πραγματικές της διαστάσεις και να τις ερμηνεύσει με όσο το δυνατό αντικειμενικό τρόπο.

Ο ερευνητής-παρατηρητής σε εκπαιδευτικά περιβάλλοντα

Το στάδιο της παρατήρησης είναι υποχρεωτική προϋπόθεση κάθε εκπαιδευτικής διαδικασίας. Ο εκπαιδευτικός, σε κάθε βαθμίδα της εκπαίδευσης, παρατηρεί διαρκώς και με σταθερή εγρήγορση τους μαθητές-φοιτητές του, προσπαθώντας να αντιληφθεί και να εκτιμήσει χαρακτήρες, ικανότητες, συμπεριφορές, αλλά και υποβόσκουσες εντάσεις, δυσκολίες και επιφανειακές ενδείξεις που μετά τις πρώτες εντυπώσεις που θα σχηματίσει θα τον οδηγήσουν, ίσως, σε ερμηνείες.

Ιδιαίτερα χρήσιμη είναι η προσεκτική παρατήρηση, σε συνθήκες ιδιαίτερες, όπως όταν ο εκπαιδευτικός βρίσκεται απέναντι σε ξένους μαθητές (ίσως κατά το χρονικό διάστημα της υποδοχής τους) όταν η υιοθέτηση της θέσης του σιωπηλού παρατηρητή, βοηθά να εξοικειωθεί ο νεοφερμένος με μια πραγματικότητα που κατακτά καταρχήν και ο ίδιος παρατηρώντας την (Pentini, 2005:122-123).

Η εξακρίβωση των συνθηκών μέσω της παρατήρησης, συχνά είναι ζήτημα περίπλοκο, όταν οι εκπαιδευτικοί θέτουν σε εφαρμογή μια καινοτομία. Τότε οι παγιωμένες αντιλήψεις που συνοδεύουν το βλέμμα του παρατηρητή, επηρεάζουν τις

διαπιστώσεις με αποτέλεσμα να οδηγείται ο εκπαιδευτικός σε λανθασμένες ερμηνείες. Ο συσχετισμός των δεδομένων της παρατήρησης και η κατανόησή τους απαιτεί περισσότερα πράγματα από την περαστική και για αυτό φευγαλέα εντύπωση ενός παρατηρητή, που πρέπει ταυτόχρονα, εφόσον αναφερόμαστε σε εκπαιδευτικούς, να πραγματοποιεί και άλλους γνωστικούς και παιδαγωγικούς ταυτόχρονα στόχους.

Λαμβάνοντας υπόψη την πολυπλοκότητα μιας διδακτικής διαδικασίας που επιδιώκει ταυτόχρονα να γίνει και ερευνητική, προτείνονται ασφαλείς βοηθοί των εκπαιδευτικών α) τα ημερολόγια και οι παραλλαγές τους δηλ. υπομνήματα και αναστοχασμός σε βάθος, καθώς και β) διαφορετικές μέθοδοι συλλογής και καταγραφής δεδομένων (Altricher, 2001:31-56).

Η έρευνα δράσης ενός εκπαιδευτικού-ερευνητή μπορεί να έχει ασφαλέστερα ποιοτικά αποτελέσματα, αν συνοδεύεται από τις παρατηρήσεις και ενός άλλου παρατηρητή (εξωτερικού ή εσωτερικού). Σε αυτή την περίπτωση όμως οι «εναλλακτικές θεωρήσεις» ενός άλλου ή άλλων παρατηρητών, προυποθέτουν εμπιστοσύνη μεταξύ των συμμετεχόντων (συναδέλφων εκπαιδευτικών συνήθως) και κυρίως κουλτούρα συνεργασίας και έρευνας. Με τέτοια κουλτούρα αναγνωρίζεται ότι πέρα από το αναμφισβήτητο κύριο καθήκον του εκπαιδευτικού, τη διδασκαλία με συγκεκριμένους γνωστικούς στόχους, πολλές φορές η διάγνωση προβλημάτων στην εφαρμογή των καθιερωμένων πρακτικών, και πολύ περισσότερο στην εφαρμογή καινοτομιών μέσω της συμμετοχικής παρατήρησης, αποβαίνει εντέλει πολλαπλάσια ευεργετική από την εμμονή στο «κύρος του καθιερωμένου».

Η υποδοχή και η συνεργασία των εκπαιδευτικών σε ένα κοινό πεδίο δράσης, την τάξη ή το αμφιθέατρο στα οποία συνηθίζουμε να θεωρούμε τον ένα εκπαιδευτικό αποκλειστικά υπεύθυνό τους, δεν είναι η πιο συνηθισμένη τακτική του εκπαιδευτικού μας συστήματος που πάσχει από αγκυλώσεις και ανασφάλεια. Αν αναγνωρίζουμε όμως τα περίπλοκα και διαρκώς μεταβαλλόμενα πολυπολιτισμικά περιβάλλοντα του καιρού μας, οφείλουμε να υιοθετήσουμε σύγχρονες μεθόδους επαγγελματικής ανάπτυξης, όπως η συμμετοχική παρατήρηση.

Στα σύγχρονα εκπαιδευτικά περιβάλλοντα η διαπολιτισμικότητα απαιτεί την επικοινωνία, τον πλούτο των επαφών, την ανταλλαγή των ιδεών, των αξιών και των πολιτισμών. Ο εκπαιδευτικός ερευνητής μέσα σε σχολικά πολυπολιτισμικά περιβάλλοντα έχει να αντιμετωπίσει την πρόκληση εφαρμογής νέων στρατηγικών δράσης που επιδιώκουν να βάλουν τους μαθητές του στον πειρασμό μιας μύησης στη διαπολιτισμικότητα. Επιδιώκουν την αποδοχή του Άλλου όπως είναι και όχι όπως θα ήθελαν να είναι: την αποδοχή καινούριων καταστάσεων παρόλο που δεν μοιάζουν με αυτές που γνωρίζουν και έχουν ζήσει, χωρίς να αρνούνται τα δικά τους χαρακτηριστικά, τις αρχές και τις παραδόσεις τους αλλά ούτε να προσπαθούν να τα αναδείξουν ως απόλυτα με μοναδική αξία. Οι εκπαιδευόμενοι, με τη βοήθεια του εκπαιδευτικού-παρατηρητή, πρέπει να κατανοήσουν ότι η διαπολιτισμικότητα είναι ένα είδος παρέμβασης, αμφισβήτησης της εικόνας του Άλλου, έτσι όπως έχει αφομοιωθεί από την κοινωνία. Διαπολιτισμικότητα είναι η αναθεώρηση της εικόνας του Άλλου που η ιστορία και η κοινωνία έχουν επιβάλλει.

Σε μια έρευνα δράσης όπως η συμμετοχική παρατήρηση, γίνεται αντιληπτό ότι οι εκ των προτέρων διαμορφωμένες θεωρίες δεν αρκούν για να ερμηνευθούν προβλήματα και καταστάσεις της εκπαιδευτικής ζωής. Η συμμετοχική παρατήρηση προσφέρει κυρίως τη δυνατότητα ανασχεδιασμού στρατηγικών δράσης που ελέγχονται στην πράξη και μπορούν να προσαρμοστούν, να τροποποιηθούν ή να αναθεωρηθούν ριζικά σε σχέση με τις αρχικές θεωρίες μας.

Προτάσεις - συμπεράσματα

Ιδιαίτερα σημαντικός μπορεί να είναι ο ρόλος της συμμετοχικής παρατήρησης σε κάθε απόπειρα εισαγωγής καινοτομιών, για τις οποίες τόσο προτρέπονται οι διδάσκοντες. Σίγουρα τα εκπαιδευτικά εργαλεία που διατίθενται στους εκπαιδευόμενους του 21^{ου} αιώνα είναι πολλά και ποικίλα και αναμφισβήτητα σε αυτό έχει συνδράμει η ανάπτυξη και η χρήση των τεχνολογιών στους εκπαιδευτικούς χώρους: υπολογιστές, πλατφόρμες συζητήσεων, δημιουργία blogs, προγράμματα eTwinning. Εντούτοις, οι καθιερωμένες πρακτικές και οι εκ των προτέρων διαμορφωμένες παιδαγωγικές αντιλήψεις είναι συχνά ανασταλτικές, αν όχι υπονομευτικές προς τις καινοτόμες δράσεις, πολύ περισσότερο σε πολυπολιτισμικούς εκπαιδευτικούς χώρους.

Η χρήση, λοιπόν, αυτών των εκπαιδευτικών εργαλείων, για να έχουν αποτελεσματικότητα πρέπει να επιδιώκουν τη μετατροπή του εκπαιδευόμενου από απλό παρατηρητή, ακροατή, αναγνώστη, σε ερευνητή-παρατηρητή σε οποιοδήποτε χώρο εκπαίδευσης και αν βρίσκεται. Ο εκπαιδευτικός με την αξιοποίηση των μέσων οφείλει, καταρχήν, να καλλιεργήσει στους εκπαιδευόμενους την επιθυμία για συνάντηση με το άγνωστο. Η συνάντηση μπορεί να αποτελέσει το σημείο εκκίνησης. Όμως για να βιώσουν οι εκπαιδευόμενοι τη διαπολιτισμικότητα και να προβληματιστούν σχετικά με τον Άλλο, μπορούν να το καταφέρουν μόνο αν έρθουν σε άμεση επαφή μαζί του, αν δουν και μελετήσουν από κοντά το κοινωνικό και πολιτισμικό πλαίσιο μέσα στο οποίο κινείται χωρίς να παρεμβάλλεται η οθόνη κάποιου υπολογιστή.

Πιστεύουμε ότι είναι μεγάλης αξίας και σπουδαιότητας η συμμετοχή σε προγράμματα επισκέψεων, ανταλλαγής μαθητών και φοιτητών τόσο σε εθνικό όσο και διεθνές επίπεδο καθώς ανοίγουν νέους ορίζοντες στους εκπαιδευόμενους και προσφέρουν τη δυνατότητα να μειωθεί η απόσταση μεταξύ του «Εμείς» και οι «Άλλοι».

Επίσης τα projects, μικρής ή μεγάλης διάρκειας, σε οικεία ή τελείως άγνωστα περιβάλλοντα, που περιλαμβάνουν επιτόπια έρευνα, συνεντεύξεις, ημερολόγια και ερωτηματολόγια, είναι εργαλεία μεγάλης εκπαιδευτικής σημασίας γιατί μπορούν να καλλιεργήσουν την ικανότητα παρατήρησης των εκπαιδευόμενων, της κριτικής σκέψης, της σύγκρισης, της ανάλυσης και της ερμηνείας ενώ ταυτόχρονα βοηθούν να αναπτυχθεί το αίσθημα της κατανόησης και της αποδοχής. Η ανάθεση ενός ρόλου ερευνητή στους ίδιους τους εκπαιδευόμενους (μαθητές –φοιτητές) στο βαθμό που ταιριάζει στην περίπτωση, θα μπορούσε να κάνει την προσέγγιση του διαφορετικού μια εξαιρετικά παιδευτική εμπειρία.

Βιωματικά εργαστήρια που μπορεί να οργανώσει ο εκπαιδευτικός κάθε βαθμίδας με ανάλογες προς την ηλικία των συμμετεχόντων δραστηριότητες, μπορούν να βοηθήσουν στη γνωριμία, την ανάδειξη της γλώσσας, της κουλτούρας, της νοοτροπίας των συμμετεχόντων δημιουργώντας μια ευκαιρία για εμπάθυση σε αυτές τις έννοιες.

Σε αυτά τα διαπολιτισμικά εργαστήρια, ο εκπαιδευτικός-παρατηρητής έχει ένα πολύ καίριο ρόλο επιλέγοντας τα κείμενα, το οπτικό υλικό, τις δραστηριότητες, το χρόνο, τη συγκρότηση των ομάδων, αλλά και κρατώντας διακριτικές ισορροπίες ανάμεσα σε θέματα που μπορούν να προκαλέσουν αντιρρήσεις ή αντιδράσεις που όμως διαφορετικά δε θα θίγονταν (Pentini, 2005: 59-63).

Η συμμετοχική παρατήρηση, ως μέθοδος έρευνας δράσης, προσφέρει μια καλή ευκαιρία για να συγκροτήσει ο εκπαιδευτικός σε συνεργασία και με βιωματικό τρόπο, νέα αντίληψη για την εκπαιδευτική πραγματικότητα που αντιμετωπίζει. Επιπλέον παρακινεί σε στρατηγικές, που αν δεν λύνουν τα προβλήματα της καθημερινής

πρακτικής, εμπλουτίζουν τον τρόπο που ο ίδιος και οι άλλοι συνάδελφοί του αντιλαμβάνονται τις σύγχρονες καταστάσεις.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Adler, Patricia – Adler Peter (1987). *Membership roles in field Research*, USA, Sage Publications
- Altrichter, Herbert., Posch, Peter., & Somekh, Bridget., (2001). *Οι εκπαιδευτικοί ερευνούν το έργο τους. Μια εισαγωγή στις μεθόδους της έρευνας δράσης*, Αθήνα, Μεταίχμιο
- Blumer, Herbert (1969). *Symbolic Interactionism*, N. J., Prentice Hall
- Booth, Charles (1902-1904). *Life and labour of the people of London*, London, McMillan & Co
- Chapoulie, Jean-Michel (1998). *La place du terrain dans les sciences sociales, Le regard sociologique*. EHESS
- Coulon, André (1992). *L'école de Chicago*, Paris, PUF
- Deliège, Robert (1994). *Anthropologie sociale et culturelle*. Bruxelles, De Boeck Université
- Junker, Buford (1960). *Fieldwork : an introduction to the Social Sciences*, Chicago, The University of Chicago Press
- Kellog, Paul (1909-1914). *The Pittsburgh survey*, New York, Russel Sage Foundation
- Κυριαζή, Νότα (2001). *Η κοινωνιολογική έρευνα: κριτική επισκόπηση των μεθόδων και των τεχνικών*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα
- Lapassade, Georges (1991). *L'ethnosociologie*, Paris, Meridiens-Klingsieck
- Lapassade, Georges (2006). L'observation participante, in Remi Hess – Weigand Gabriele, *L'observation participante*. Paris, ed. ECONOMICA, anthropos
- Malinowski, Bronislaw (1922). *Argonauts of Western Pacific*. Γαλλική μετ. (1963). *Les Argonaut du Pacifique occidental*. Paris, Gallimard
- Μπαγάκης, Γιώργος (2002). *Ο εκπαιδευτικός ως ερευνητής*, Αθήνα, Μεταίχμιο
- Nicklas, Hans (1996). L'apprentissage interculturel : conditions de réalisation et objectifs, in Lucette Colin et Burkhard Muller, *La pédagogie des rencontres interculturelles*. Paris, éd. anthropos
- Pentini, Anna Aluffi (2005). *Διαπολιτισμικό εργαστήριο*, Αθήνα, Ατραπός
- Tardy, Michel (1996). Education, socialisation, enculturation, in Lucette Colin et Burkhard Muller, *La pédagogie des rencontres interculturelles*. Paris, éd. anthropos
- Whyte, William Foot (1996). *Street Corner Society. La structure sociale d'un quartier américain*, Paris, La Découverte